

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ
ТА РОСІЙСЬКА АКАДЕМІЧНА ЕЛІТА:
ЕТАПИ ТА НАПРЯМКИ СПІВПРАЦІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ –
НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Визначальною рисою європейської історіографії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. було створення інфраструктури історичної науки (кафедр, інститутів, товариств, журналів, з'їздів), що стимулювало подальше поглиблення зв'язків між істориками¹. У багатьох країнах головним чинником цього процесу були Академії наук. Для Наддніпрянської та Причорноморської України таким центром була Імператорська С.-Петербурзька АН (у 1914–1917 – Петроградська), у 1917–1925 рр. – Російська, а від 25 липня 1925 р. – АН СРСР (у подальшому тексті ці назви узагальнено аббревіатурою АН)². В активному контакті з російськими академіками-лібералами перебувала перша українська Академія Наук – львівське НТШ. Попри адміністративно-політичні та культурні зміни часів війн та революцій, створення ВУАН, зв'язки з російськими академіками зберігали свою привабливість для багатьох українських істориків. Про співпрацю українських істориків та російських академіків головним чином відомо крізь призму біографій центральних постатей української історіографії, наприклад, М.Грушевського. Однак на сьогодні взаємовплив російських академічних структур та української історичної науки комплексно не досліджено.

У цій статті прагнемо дослідити регіональний зріз цієї проблеми – систему контактів між південноукраїнськими істориками (територія сучасних Одеської, Миколаївської, Херсонської областей України та АРК) та російських академіків-гуманитаріїв (передусім взято до уваги мешканців С.-Петербургу (Петрограда, Ленінграда) та Москви, які уособлювали АН і визначали її роботу). Розглянуто два блоки питань: по-перше, при-

ватні контакти між істориками (в тому числі, істориками права, літератури та мистецтва, на наш погляд, – повноправними учасниками історіографічного процесу), які часто зумовлювали офіційні, по-друге, – інфраструктурні зв'язки, тобто співпрацю АН та південноукраїнських установ, товариств, участь академіків у роботі товариств і навпаки – південноукраїнських істориків – у роботі АН (публікація статей у виданнях, підготовка відгуків на академічні премії та оримання премій тощо). Хронологічні межі статті зумовлені тим, що попри відчутні зовнішні зміни, у науковому житті другої половини ХІХ ст. – 1920-х рр. традиційна система зв'язків між вченими в основних рисах залишалася незмінною. Докорінний перелам між поколіннями відбувся лише у 1930-х рр.

У попередній історіографії найгрунтовніший внесок у дослідження співпраці російських академіків та кримських істориків зробив кримський професор А.Непомнящий³. Єдина стаття, що безпосередньо відповідає одеському зрізу нашої теми, належить одеському історіографу Л.Новіковій⁴. Однак загалом запропонована тема не формулювалася і комплексно не досліджувалася. Основну джерельну базу нашої статті складають актові та епістолярні джерела з Архіву РАН у Москві та С.-Петербурзькій філії, Державного архіву Одеської області, праці істориків та періодичні наукові видання ХІХ – початку ХХ ст.

Розвиток історичної науки на території сучасних південноукраїнських областей у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. відбувався нерівномірно. Головним осередком історичних досліджень, безумовно, була Одеса з її Новоросійським університетом (НУ) та декількома товариствами історичного профілю при ньому: Історико-Філологічним (ІФТ) (1889–1923) та Бібліографічним (ОБТ) (1911–1923). У 1839–1921 рр. в Одесі активно діяло Одеське товариство історії і старожитностей (ОТІС), в якому провідну роль відігравала професура. На своєрідному другому місці за інтенсивністю історіографічного процесу перебував Крим, де у 1887–1923 рр. діяла Таврійська вчена архівна комісія (ТВАК), активно розвивалися археологічні дослідження Північного Причорномор'я. Попри зусилля відомого

ентузіаста археологічних та музеєзнавчих студій В.Гошкевича, інший міський центр Півдня – Херсон, все ж таки не досяг рівня Одеси та Крима. Лише декілька аматорів історичної думки працювало в цей час у Миколаєві. У 1920-х рр. запропонована «ієрархія» загалом збереглася.

Зазначені особливості «історіографічного районування» Південної України зумовили рівень інтенсивності контактів між південноукраїнськими істориками та академічною елітою Росії. Перші контакти пов'язані з іменами одеських істориків А.Скальковського та М.Мурзакевича. На приватному рівні обидва підтримували відносини з академіками М.Погодіним та А.Куніком. На 1856 р. здебільшого завдяки особистим контактам цих істориків почесним членом ОТІС був обраний президент АН С.Уваров та дійсними – М. Погодін, Д.Язиков, І.Срезневський, О.Бодянський, О.Уваров та М.Устрялов. У 1842 та 1851 рр. у члени ОТІС були обрані провідні іноземні славісти, іноземні члени АН, В.Ганка, В.Караджич, В.Копітар, П-Й.Шафарик (пізніше до них приєднався Л.Нідерле). З них найактивніше з ОТІС співпрацював М.Погодін, який першим з представників російської академічної еліти опублікував у 1, 2 та 8 томах «Записок» ОТІС 3 статті. Праця М.Мурзакевича «Апостол Зографский XIV века» була опублікована у 1861 р. у 2 випуску X тому «Известий» АН.

У 1837 р. за дорученням О.Уварова М.Мурзакевич відвідав Крим задля складання опису місцевих старожитностей. Невдараж свої праці на премії АН подавав А.Скальковський, щоправда без успіху. Зрештою, за рукопис першої частини своєї праці «Опыт статистического описания Новороссийского края» (1850–1853) у 1849 р. одеський історик отримав «половинну» Демідівську премію АН. Більш того, у 1856 р. А.Скальковський був обраний членом-кореспондентом АН. Додамо, що у першій половині ХІХ ст. в одеському Рішельєвському лицейі 6 років працював відомий орієнталіст В.Григор'єв, який вже 9 років після від'їзду з Одеси у 1853 р. був обраний членом-кореспондентом АН.

Відкриття у 1865 р. в Одесі першого і єдиного на півдні Російської імперії університету сприяло подальшій інтенсифіка-

ції контактів з АН. Славісти В.Григорович (член-кореспондент АН з 1851 р.) та І.Ягич (дійсний член АН з 1869 р.) прибули до НУ в академічному статусі. Для частини викладачів одеський університет став трампліном для подальшого сходження на вершини академічного Олімпу: палеографів та істориків літератури Ф.Корша та В.Істрина (слід згадати й Б.Ляпунова, хоч він значно більше був лінгвістом, аніж істориком), істориків мистецтва Н.Кондакова та О.Нікітського, історика літератури Д.Овсяннико-Куліковського (до того ж випускника НУ), славіста П.Лаврова. Н.Кондаков та Д.Овсяннико-Куліковський вже у статусі академіків знову викладали в НУ у 1918–1920 рр. Випускники НУ, відомий археолог Б. Фармаковський та історик мистецтва Д.Айналов, минуючи статус викладача своєї альма-матер, після переїзду з Одеси у Західну Європу та С.-Петербург у 1914 р. були обрані членами-кореспондентами АН. Схожу роль Одеса відіграла й у долі радянського академіка Г.Панкратової, випускниці 1917 р. історико-філологічного факультету Одеських вищих жіночих курсів.

Низка викладачів-істориків НУ були вихованцями російських академіків та членів-кореспондентів АН: русисти М.Смирнов і Г.Перетяткович – М.Устрялова та С.Соловйова; візантиніст та славіст Ф.Успенський – В.Ламанського та К.Бестужева-Рюміна; славіст О.Кочубинський – Н.Попова; єгиптолог О.Коцейовський – Б.Тураєва; історики нової історії Західної Європи П.Ардашев і Є.Щепкін – В.Герье; історики літератури О.Кірпічніков, В.Істрин, І.Іванов, В.Лазурський – Ф.Буслаєва та М.Стороженка; історик церкви О.Доброклонський – В.Ключевського; медієвісти В.Крусман та К.Флоровська – І.Гревса, М.Дьяконова, С.Платонова, М.Ростовцева. У 1918–1920-х рр. викладачем історії у середніх навчальних закладах Одеси та співробітником архіву працювала В. Пісна – випускниця пітерських Бестужівських жіночих курсів, вихованка академіків Ф.Зелінського та С.Ольденбурга.

Ці зв'язки не могли не впливати на контакти НУ та АН. В Одесі частина з цих істориків підтримувала тісні взаємини зі своїми вчителями та колишніми друзями, здебільшого шляхом

листування (П.Ардашев, Є.Щепкін – з В.Герье, К.Флоровська – з І.Гревсом). Професори кафедри руської історії М Смирнов та Г.Перетяткович популяризували серед студентів погляди С.Соловйова, який був для них безумовним авторитетом. З ініціативи М.Смирнова знаменитий московський історик у 1876 р. був обраний почесним членом НУ. За поданням Ф.Успенського, аналогічне звання отримав у 1883 р. В.Ламанський, у 1888 р. за ініціативи О.Кірпицького – Ф.Буслаєв. Почесними членами НУ були також обрані О.Уваров та М.Погодін (1871), І.Срезневський (1879), О.Міллер (1885)⁵. Деяким професорам вдалося прищепити пієтет до своїх вчителів своїм учням. Яскравим прикладом цього є доповідь на засіданні ОІС одеського учня Ф.Успенського М.Попруженка про покійного В.Ламанського⁶.

Серед петербурзької академічної еліти найжвавіши контакти з одеськими колегами підтримував професор І.Помяловський – антикознавець, член-кореспондент АН з 1890 р. Він листувався з одеськими істориками О.Кочубинським, І.Линниченко, В.Войтковським, В.Надлером, О. Павловським, О.Алмазовим, деканами історико-філологічного факультету НУ І.Некрасовим та О.Деревицьким. Листування було присвячено різноманітним науковим та приватним питанням. Зокрема, В.Войтковський надіслав колезі півтора десятки листів відомого славіста М.Раєвського, що залишились у нього від сотні листів внаслідок двадцятирічного листування між ними⁷. В інших листах розповіді про наукові плани густо пересипані враженнями від дріб'язкової боротьби між професорами. В.Надлер вважав, що НУ – «это настоящее провинциальное затишье со всеми, подобающими таковому месту атрибутами. Тут есть немало честных и даровитых тружеников науки, но не они, а сплетники и интриганы задают здесь тон и заправляют всеми делами»⁸. Натомість О.Деревицький, хоч і зазначав, що «удобства жизни здесь несравнимо лучше чем в Харькове», але був незадоволений дороговизною життя та великою кількістю євреїв: «отрицательную сторону Одессы составляют именно ее обитатели – разумеется в массе. Я не принадлежу к числу непримиримых юдофобов, но нельзя сказать, чтобы иерусалимские дворяне были близки мо-

ему сердцу. А сколько их здесь, Бог мой! Евреи в купальнях, евреи в ресторанах, в полиции, на почте, на базаре, улице, в магазинах, на бульварах, за стеною нашей квартиры! И как достается бедному нашему языку – нашему прекрасному языку, здесь в Одессе! Сюдою (сюда), столяр, пересыпь, блудить (блуждать). Я хотел в справочной конторе взять няню для детей из уроженок великороссийских губерний, но таковой не нашлось, и мы взяли немку. А одесская пресса! – все пересыпано иудаизмами. Жидки заповолонили местную печать и сообщили ей свойственный их натуре характер юркости, назойливости, трусливого нахальства и самодовольной пошлости».

Ці характеристики Одеси та НУ загалом збігаються з враженнями академіків І. Ягича та Н. Кондакова. Привертають увагу й характеристики колег-одеситів. Так, про М.Попруженко О.Деревицький писав: «это человек скромный, трудолюбивый, сознающий свои недочеты, чуждый нахальству и шарлатанства, но все же подчас невежество его поразительно. При том упорстве труда, которым он отличается, можно впрочем надеяться, что он еще будет много учиться и в конце концов с честью займет то место, которое ему указывается самим кругом его занятий». Дещо згодом він зауважував, що М.Попруженко не хапає з неба зірок, але є старанним викладачем, знаючим та корисним». Учня Г.Перетятковича О.Белюгова він атестував як «человека очень робкого, застенчивого и не умеющего показать товар лицом, трудолюбивого и знающего, но не даровитого». Після поїздки до Криму, у О.Деревицького залишились позитивні враження від діяльності ТВАК, її музею та бібліотеки, які він вважав кращими, ніж в ОТІС. Він виділяв діяльність А.Маркевича та Ф.Лашкова, які «вносят большое оживление и успевают почти из ничего созидать многое»⁹.

З одеського боку найактивнішим у налагодженні співпраці з академіками був професор кафедри руської історії НУ у 1896–1919 рр. І.Линниченко. Захист магістерської дисертації в С.-Петербурзі, викладання наприкінці 1880-х – першій половині 1890-х рр. у Московському університеті, активна участь у журналах, товариствах та з'їздах забезпечили науковцю знайомство

з майже усім цвітом гуманітраного «крила» АН: О.Лаппо-Данилевським, О.Шахматовим, А.Куніком, О.Веселовським, Ф.Коршем, В.Міллером, О.Орешніковим, М.Богословським, М.Сперанським, І.Ждановим, П.Уваровою та ін. Особливо теплими І.Линниченко вважав свої відносини з О.Шахматовим¹⁰. Висока оцінка О.Шахматовим одеського колеги відбилась в одному з його листів, в якому він привітав бажання І.Линниченка видати свій курс з історіографії, вважаючи, що «Вам едва ли не единственному из наших историков, может удаться составление обзора западноевропейских источников с критической их оценкой»¹¹.

Перебуваючи в Одесі, І.Линниченко підтримував контакти з пітерськими та московськими істориками шляхом частих відряджень та листування. Важливою складовою змісту листів були не лише педагогічні та приватні справи, наукові плани, але й осмислення шляхів розвитку академічної науки. Ще перебуваючи у Москві, 9 травня 1889 р. у листі до новопризначеного президента АН великого князя Костянтина Костянтиновича І.Линниченко висловлював впевненість, що тепер АН набуде справді національно російського характеру, покінчить з засиллям німців. І.Линниченко вважав, що АН потребує реформ та обіцяв підтримку російських науковців. Він запевняв, що пише не як людина пов'язана з АН, але лише як скромний російський науковець, для якого дороги російська наука та російське життя: «я слишком люблю нашу науку, нашу бедную Русь, мне больно и обидно презрительное к ним отношение»¹². У 1898 р. І.Линниченко надіслав до АН записку про заснування критико-бібліографічного журналу з оглядом видань з руської історії та літератури¹³. У 1916 р. він піднесено зустрів ініціативу видання «Русского исторического журнала», надіславши в редакцію 500 рублів¹⁴. У грудні 1917 р. він вже обіцяв В. Бенешевичу пожертвувати 1 тис. рублів на видання цього нового історичного часопису АН¹⁵. Іноді він жертвував в бібліотеку АН цінні рукописи. Єдиний з південноукраїнських істориків він брав участь у підготовці академічних збірників: про Болеслава-Юрія II та листування А.Куніка та П.Бруна. Світ побачив лише перший проект¹⁶. Здебільшого цим двом проектам було присвячено листування

І.Линниченка з О.Лаппо-Данилевським. Свої особисті зв'язки І.Линниченко використовував для торування шляху у вищий науковий світ своїм учням – Б.Вахевичу, С.Аваліані, В.Арнаутову, А.Флоровському.

У листах до академіків І.Линниченка цікавив передусім моральний аспект розвитку науки. Так, у листі до В.Ламанського він заперечив можливість надання академічної премії О.Петрову лише за громадські заслуги, адже тоді постраждають інтереси науки¹⁷. Докладніше І.Линниченко висловився у листі до О.Шахматова 24 грудня 1899 р.: «АН не может быть верховным научным трибуналом и безапелляционно стоять во главе научного движения, у его руля. Примеры Французской Академии, да и нашей достаточно это опровергают. У нас есть Университеты, масса ученых обществ, крупных ученых, стоящих вне академии и всей совокопностью последних, а не А. определяется наше научное движение. Т.о. роль А. была бы иная; я бы назвал ее – научно-благотворительной и научно-поощрительной. В первом отношении роль А. состоит в материальном обеспечении выдающихся ученых, жалованье А-ка дает ученому возможность сосредоточить свои силы исключительно на одной научной деятельности. Во 2-ом отношении А. должна бы иметь возможность с одной стороны поддерживать или предпринимать крупные научные предприятия. Но теперь А. считает себя научно-административным учреждением. За звание академика А. требует определенных административных обязанностей... Личные отношения, узко-административные цели, даже властные рекомендации нередко определяют выбор академиком». Ілюструючи свої тези, він зазначав, що академіками не є В.Антонович, В.Іконников, В.Ключевский¹⁸. Рефлексує над думками колеги, О.Шахматов зауважив: «В Ваших отзывах о членах-корреспондентах, нами избранных, много справедливого. Но назовите пожалуйста Вы настоящих деятелей в области литературы и языка, которых мы не знали. Безлюдье страшное, а на безлюдье и Фома дворянин»¹⁹. З огляду на історіографічну репутацію І. Линниченка, виглядає несподіваним його заклик до О.Шахматова у 1914 р. аби АН захистила опального М.Грушев-

ського. Проте знамените українофільство О.Шахматова мало певні межі, традиційні для російського лібералізму. У грудні 1917 р. у листі до І.Линниченка О.Шахматов проклинав Центральну Раду і, отже, свого товарища М.Грушевського²⁰.

Окрім І. Линниченка, значною активністю у налагодженні зв'язків з членами АН відзначався німецький археолог, декан історико-філологічного факультету НУ та провідний діяч ОТІС Е.фон Штерн. Найжвавіше листування він підтримував з П.Уваровою та В.Латишевим. Головним чином, предметом обговорення були археологічні розкопки та підготовка археологічних з'їздів. Зокрема, у процесі підготовки до Чернігівського археологічного з'їзду (1908 р.) П.Уварова розглядала Е.фон Штерна як спеціаліста, який зможе протистояти «українофільській пропаганді». Про високу оцінку з боку П. Уварової свого колеги свідчить те, що вона гаряче переконувала його не залишати Російську імперію після відставки з НУ²¹.

У процес співпраці і, зокрема, листування з російськими академіками були залучені й позауніверситетські одеські історики, про що, зокрема, свідчить біографія сходознавця та краєзнавця, викладача одеських середніх навчальних закладів, члена ОТІС, П.Юрченка. Після його смерті в його особовому архіві О.Маркевич виявив листи Ф.Буслаєва, А.Бичкова, М.Васильєвського та О.Уварова²².

У Криму безумовними лідерами у налагодженні зв'язків з російськими академіками були провідні кримські історики А.Маркевич та О.Бертъе-Делагард, К.Косцюшко-Валюжинич. Коло зв'язків, зокрема, листування цих істориків з російськими академіками було приблизно однаковим: П.Уварова, О.Орешніков, В.Латишев, Н.Кондаков, Ф.Успенський, С.Платонов, О.Спіцин²³. Важливим питанням, що обговорювалося у низці листів, була ініціатива А.Маркевича та І.Линниченка щодо організації археологічного з'їзду у Криму. У Херсоні співробітництво та листування з Б.Фармаковським налагодив В. Гошкевич, завдяки чому фонди Херсонського міського музею старожитностей Херсонського краю та витончених мистецтв (1911–1923) поповнилися цінними знахідками з розкопок Ольвії.

Прямий контакт між південноукраїнськими істориками та членами АН відбувався під час археологічних та історичних з'їздів, відряджень. Так, під час Одеського археологічного з'їзду 1884 р. делегатами від АН були А.Бичков та І.Ягич. У 1912 р. голова ІФТ С. Вілінський представляв товариство в урочистому засіданні АН²⁴. У травні 1915 р. одесити І.Линниченко, Є.Трифільєв, О.Шпаков разом з С.Платоновим та М.Любовським взяли участь у з'їзді професорів кафедр руської історії та права у Московському університеті.

Важливе значення для зростання реноме південноукраїнської історичної науки мало винагородження академічними преміями одеських істориків. Вперше після А.Скальковського 25 вересня 1880 р. академічною, 23 Уварівською, премією був нагороджений доцент кафедри загальної історії НУ, візантиніст Ф.Успенський за докторську дисертацію «Образование второго Болгарского царства» (1879). Через 10 років доцент кафедри слов'янської філології О.Кочубинський став одним з перших лауреатів Макаріївської премії за відгуком свого колишнього колеги в НУ І.Ягича²⁵. Видатною подією в південноукраїнському історіографічному процесі слід визнати тему преміальної праці О.Кочубинського: дослідження слов'янознавчої діяльності гуртка російських вчених, об'єднаних у першій половині ХІХ ст. в Російській Академії, – зародку другого відділення («русского языка и словесности») АН. Таким чином, О.Кочубинський був автором унікального у місцевому історіографічному середовищі академікознавчого дослідження.

У 1894 р. професор кафедри церковного права НУ О.Алмазов отримав премію митрополита Макарія за видану в Одесі трьотомну працю «Тайная исповедь в Православной восточной церкви: опыт внешней истории». Цю працю він захистив як докторську дисертацію. У тому ж 1894 р. на Пушкінську премію АН без успіху претендував одеський юрист та історик А.Лонгіннов²⁶. Однак це було прелюдією для найбільшого успіху одеських істориків на зламі століть. У 1900 р. професор О.Кочубинський був нагороджений за відгуком В.Ламанського 42 премією графа Уварова за монографію присвячену генезі «східного пи-

тання» в політиці Російської імперії²⁷. Таким чином, одеський славіст став першим і єдиним з одеських істориків лауреатом відразу двох престижних академічних премій.

29 грудня 1915 р. фундаментальну працю професора кафедри історії християнської церкви НУ О.Доброклонського про життя одного з найвидатніших візантійських церковних діячів Феодора Студійського²⁸ було нагороджено премією Ахматова, але за відсутністю грошей автор отримав почесний відгук²⁹. У 1916 р. Уварівську премію за свою магістерську дисертацію «Состав Законодательной комиссии 1767–1774 гг.» отримав учень І.Линниченка, екстраординарний професор кафедри руської історії НУ А. Флоровський.

Інший вихованець І.Линниченка, С.Аваліані через неблагонадійність так і не зміг розпочати викладання ані в НУ і був змушений задовольнитися лише статусом вчителя одеських гімназій. Тим важливішим для С.Аваліані було те, що 5 травня 1915 р. комісія АН з проведення 57 Уварівського конкурсу у складі О.Шахматова, О.Лаппо-Данилевського, М.Дьяконова, В.Перетца, О.Соболевського, В.Латишева вирішила надати премію саме йому за трьотомну працю «Крестьянский вопрос в Закавказье» (1911–1913). За відсутністю коштів С.Аваліані отримав почесний відгук. Спочатку рецензування було доручено економісту та статистику О.Кауфману та сходознавцю М.Марру. Однак останній відмовився, вказавши заміну в особі приват-доцента Петроградського університету І.Джавахова (Джавахішвілі). О.Кауфман вважав недоліком праці С.Аваліані «решительное преобладание элемента повествования и даже пересказа над элементом исследования, анализа, недостаток исторической перспективы, иногда – выводов, основанные на недостаточных для обоснования вывода суммарных данных; в главной части книги – система размещения материала, затрудняющая чтение и мешающая читателю составить себе целостное представление по каждому из затронутых крестьянскою реформою вопросов; наконец, – внешняя неотделанность изложения». Однак, на його думку, це не применшувало головної позитивної сторони роботи – використання та оприлюднення великого комплексу нових

джерел. І.Джавахов вважав недоліком праці «некоторую неосведомленность автора в печатных источниках». Водночас, він наголошував, що «главная задача, основные вопросы изучены автором такою тщательностью и обстоятельностью, что перед читателем встает полная картина крестьянской реформы в Грузии»³⁰. До високої оцінки АН приєднався Московський університет, який нагородив С.Аваліані премією ім. Ю.Самарина. Ці події зумовили обрання грузинського історика приват-доцентом Петроградського університету. Цей факт піднесено зустріли одеські журналісти, один з яких зазначав, що Симона Лукича «знают и ценят в Петрограде и Москве – там, где как общеизвестно, к ученой Одессе и ученым из Одессы относятся, если не с большой предвзятостью, то, во всяком случае, ой-ой-ой, как сурово, и куда далеко не любого пускают»³¹.

За дорученням АН, декілька одеських істориків рецензували твори, що були висунуті на здобуття академічних премій. У 1907 р. І.Линниченко рецензував працю О.Петрова про Закарпаття, висунуту на 12 премію митрополита Макарія. На думку одеського професора, рецензована праця відзначалася слабкістю методологічної бази та висновків. Робота О.Петрова дала привід І.Линниченко висловити свою позицію щодо розмежування понять народ, нація, плем'я, національність. Він вважав, що плем'я є етнографічним поняттям, тоді як нація, національність – культурно-історичними. Посилаючись на Е.Мейера, він додавав, що нація є відносно пізнім історичним явищем³². Окрім цього, він готував рецензії на твори В. Лянскоронського та Л.Падалки, але вони були зняті з конкурсу і історик опублікував їх пізніше в «Известиях» ОБТ.

У 1918 р. АН призначила учня І.Линниченка А.Флоровського рецензентом монографії Г.Максимовича «Выборы и указы в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 г., ч. 1. Выборы и составление наказов» (Нежин, 1917), що була висунена на 60 Уварівський конкурс. У листі до С.Ольденбурга від 29 листопада 1917 р. А.Флоровський писав, що вважає за свій високий обов'язок виконати доручення РАН. Він представив докладну і здебільшого прихильну рецензію на твір Г.Максимо-

вича³³. Однак премія Г.Максимовичу не була надана. Натомість А.Флоровському було висловлено глибоку подяку та надано золоту медаль. Однак у зв'язку зі складними обставинами медаль було замінено на грошову винагороду.

Як найважливішу подію в історії співробітництва південноукраїнських істориків з АН слід розглядати їх обрання співробітниками АН. Першим після А. Скальковського у 1873 р. це почесне звання отримав історик церковного права, професор кафедри канонічного права НУ О.Павлов. У 1893 р. напередодні від'їзду з Одеси до Константинополя членом-кореспондентом АН було обрано Ф.Успенського. У 1894 р. аналогічний статус отримав О. Кірпічников, який ще чотири роки потому викладав в НУ. Зрештою, 20 листопада 1913 р. у члени-кореспонденти історико-філологічного відділення АН разом з Б.Тураєвим з результатом 9 – за, 1 – проти було обрано І.Линниченка. У відгуку М.Дьяконова, М.Янжула та О.Лаппо-Данилевського, зокрема, зазначалося, що «после В.Антоновича немало способствовал оживлению интереса к Южной и Юго-Западной Руси один из его преемников И. Линниченко». Академіки знайшли за потрібне відзначити і значні педагогічні заслуги одеського професора, велику роль у заснуванні та становленні ОБТ.

Низка російських істориків – академіків та членів-кореспондентів АН – у другій половині XIX – на початку XX ст. була обрана членами одеських історичних товариств. Найбільш презентабельним було ОТІС, членами якого були обрані П.Уварова, А.Бичков, І.Забелін, Д.Ровінський, Д.Кобеко, І.Помяловський, І.Цветаєв, В.Ернштедт, Ф.Корш, В.Дружинін, Л.Нідерле, В.Тізенгаузен, В.Латишев, Н.Попов, М.Веселовський, І.Ягич, І.Срезневський, В.Ламанський, В.Васильєвський, Д.Айналов, О.Орешніков, М.Ростовцев. Додамо, що почесним членом ОТІС був поет, президент АН, великий князь Костянтин Костянтинович. Частина з них була обрана у члени ще не маючи академічного звання. Почесними членами ІФТ було обрано академіків П.Нікітіна, В.Латишева, С.Платонова та П.Лаврова. І після від'їзду з Одеси членами ІФТ залишались Ф.Успенський та Ф.Корш. Особисті зв'язки І.Линниченка зумовили членство в

ОБТ О.Веселовського, О.Лаппо-Данілевського, О.Шахматова, П.Уварової та юриста О.Коні.

Позаяк ТВАК, як і інші архівні комісії, з'явилась завдяки ініціативам АН, її зв'язки з АН були дуже тісними. Вже у 1918 р. у звіті за 1917 р. кримчани скаржилися на те, що «лишились в это ужасное время поддержки, которую они всегда находили в РАН, за которую всегда будут благодарны»³⁴. Вже наприкінці діяльності ТВАК у 1922 р. у зв'язку з 35-річчям установи від РАН надійшла вітальна телеграма за підписом секретаря АН С. Ольденбурга, в якій наголошувалося на заслугах комісії у справі збереження спадковості традицій дореволюційної науки та сьогодення³⁵. Членами ТВАК були Д.Айналов, В.Бартольд, М.Веселовський, О.Лаппо-Данілевський, М.Марр, О.Орешніков, С.Платонов, О.Спіцин, О.Шахматов, М.Ростовцев, О.Самойлович, М.Ліхачов, О.Соболевський. Столичні члени не належали до найпомітніших діячів південноукраїнських історичних установ, проте внесок деяких з них був досить помітним, головним чином, шляхом забезпечення обміну літературою та публікації своїх статей. Так, В.Латишев опублікував на сторінках «Записок» ОПС 8 статей, М.Ростовцев – 2, О.Вікторов, Ф.Зелінський, М.Веселовський, Б.Тураєв – по 1. Вже у статусі члена-кореспондента та академіка АН Б. Фармаковський та Ф.Корш опублікували по одній статті. В «Известиях» ТВАК були опубліковані 3 статті та замітки Д.Айналова, 8 – М.Веселовського, 4 – В.Латишева, 2 – О.Орешнікова, 1 – С.Платонова, М.Ростовцева, О.Спіцина, П.Уварової, О.Шахматова, 6 – О.Самойловича. Частина статей була опублікована у збірках на честь Е.фон Штерна та О.Бертъє-Делагарда.

Публікації в академічних виданнях були важливою формою співробітництва південноукраїнських істориків з АН в останні десятиліття ХІХ – на початку ХХ ст. У 1873 р. О.Павлов надрукував джерелознавчу працю «Наказной список по Стоглаву» у «Записках Академии Наук». Окрім згаданої рецензії, І.Линниченко опублікував в «Известиях Отделения русского языка и словесности» («ИОРЯС») резонансну полемічну статтю, спрямовану проти трактування М.Грушевським грамот галиць-

кого князя Лева³⁶. Зв'язки І.Линниченка відкрили шлях до цього видання його учню В.Арнауту та другу О.Маркевичу. Щоправда, стаття останнього була суто мовознавчого характеру³⁷. В «ИОРЯС» опублікував свою історико-етнографічну працю стипендіат НУ, а в подальшому класик української педагогічної думки, О.Музиченко³⁸. Особливою активністю відзначався В.Істрин: під час свого перебування в Одесі (1897–1907) у «Сборнике» і «Известиях» ОРЯС та «Византийском временнике» він опублікував 8 історико-літературних та палеографічних статей³⁹.

Значну активність у справі налагодження співпраці з АН розвинув славіст, викладач НУ та директор Одеської публічної бібліотеки М.Попруженко. В «ИОРЯС» та «Византийском временнике» він опублікував три візантинознавчі та болгаристичні статті⁴⁰. Завдяки контактам з діловодом II відділення АН П.Симоні М.Попруженко налагодив надходження періодичних видань АН та праць академіків до бібліотеки. На початку ХХ ст. він взяв участь у багатотомному проєкті АН «Словаря современного русского литературного языка». У листі до П.Симоні 1906 р. М.Попруженко зазначав, що дуже пишається участю у виданні АН, але неприємно вражений тим, що у 6 та 7 випусках словника його назвали «А.И.Попруженко»⁴¹. Останніми у дореволюційний період серед південноукраїнських істориків свої статті в «ИОРЯС» опублікували одеський історик та літературознавець, викладач гімназій, В.Данілов та кримський історик О.Бертъе-Делагард⁴². Більшість згаданих статей можна трактувати як українознавчі.

На сторінках візантинознавчого видання АН «Византийский временник» було опубліковано низку рецензій та статей професорів НУ, історика церкви та археолога М.Красносельцева, О.Кірпічникова, В.Істрина, М.Попруженка та історика права В.Сокольського. У передреволюційні роки АН прийняла до друку велику працю історика права, професора кафедри руського права НУ О.Шпакова «Історія секуляризації церковного майна у Новгороді за Івана III» (до 70 друкованих аркушів з 180 статистичними таблицями за рукописними матеріалами), але вона так і залишилась у рукописі.

Діяльність північних та південних колег по «історичному цеху» була об'єктом обоюдної рецепції. В першу чергу про це свідчать численні рецензії академіків та членів-кореспондентів АН на праці південноукраїнських істориків⁴³, некрологи, огляди діяльності установ та товариств⁴⁴. Так, С.Платонов використав у своєму дослідженні про Бориса Годунова працю О.Шпакова, у загальному курсі історії Росії відзначив високий рівень дисертації А.Флоровського⁴⁵. Одним зі свідчень поваги академіків до південноукраїнських істориків слід вважати прихильну статтю М.Ростовцева про О.Бертъє-Делагарда у популярній енциклопедії⁴⁶. На урочистому засіданні ІФТ у 1905 р. його голова В.Істрін з задоволенням констатував, що важливе значення видання товариства «Летописи» неодноразово було визначено у «Византийском временнике»⁴⁷.

Рецензуючи праці членів АН, південноукраїнські історики найчастіше надавали огляди, уникаючи значної критики. Наприклад, на засіданні ІФТ 28 квітня 1901 р. учень І.Линниченка Б.Вахевич доповів на тему «Дослідження академіка О.О.Шахматова про руські літописи», в якій розповів про основні висновки видатного історика щодо складу літописних зводів, методологію його праць. Південноукраїнські історики часто демонстрували пієтет до своїх поважних колег шляхом влаштування меморіальних засідань з відповідними публікаціями на сторінках місцевих видань, надсиланням вітальних делегацій та відправлення делегацій і, зрештою, у приватному спілкуванні. В ОТІС, ІФТ та ОБТ регулярно відзначали ювілеї чи вшанування пам'яті колег-академіків. І.Линниченко доповідав про значення діяльності М.Погодіна, А.Куніка, В.Ключевського, М.Ковалевського, О.Павлова, П.Уварової; І.Некрасов – М.Тихонравова; М.Попруженко – В.Ламанського; В.Сокольский та Є.Щепкін – О.Павлова та В.Васильєвського; С.Аваліані – М.Марра та В.Міллера; О.Шпаков – В.Ключевського. Окремо слід відзначити публікацію професором НУ В.Яковлевим в одному з томів «Записок» ОТІС листів М.Погодіна до архієпископа Херсонського та Таврійського Іннокентія, що, таким чином, започаткувало вивчення питання про контакти академіків з діячами півдня

України⁴⁸. Зазначимо, що у згаданих ювілейних статтях та некрологах це принципово важливе питання здебільшого оминалося.

На засіданнях ТВАК О.Маркевич виголосив доповіді про І.Забеліна, великого князя Костянтина Костянтиновича, М.Веселовського, О.Лаппо-Данилевського, М.Дьяконова, С.Платонова (у 1919 р. вченого помилково було зараховано до числа померлих у роки лихоліття), О.Шахматова, В.Латишева, В.Ключевського, О.Лаппо-Данилевського; Д.Айналов – про С.Платонова, Вернадський Г. – С.Платонова та О.Лаппо-Данилевського; Б.Греков – С.Платонова, О.Лаппо-Данилевського, М.Дьяконова; І.Іванов – І.Помяловського; О.Назаревський – О.Лаппо-Данилевського; Л.Моїсєєв – про 25-річчя наукової діяльності Б.Фармаковського.

В особистих контактах південноукраїнські історики часто наголошували на провідному значенні діяльності академіків для своєї роботи. У 1909 р. В.Арнаутов скаржився О.Шахматову на те, що у своїй роботі над літописами в Одесі він самотній і додавав, що «Ваши работы по летописному вопросу я всегда читаю с величайшим интересом и в своих занятиях руководствуюсь методом и принципами, положенными в их основание»⁴⁹. Даруючи примірник першого тому своєї праці «Крестьянский вопрос в Закавказье» М.Ковалевському, С.Авалиані зробив дарчий надпис: «Максиму Максимовичу Ковалевскому, учителю и наставнику в сфере научного познания Кавказа, от одного из многих идейных учеников в знак безграничного поклонения и уважения. С.Авалиані. Одесса 26/II. 1914 г.»⁵⁰. Пізніше, на основі вивчення робіт М.Ковалевського з історії звичаєвого права народів Кавказу, С.Авалиані написав у 1916 р. статтю «Заслуги М.М.Ковалевского в изучении обычного права народностей Кавказа».

Проте, історія взаємин південноукраїнських істориків та академіків включає й випадки опонування. У 1889 р. спалахнула гостра журнальна полеміка між Ф.Успенським та В.Васильєвським⁵¹. І.Линниченко достатньо критично сприймав діяльність В.Ключевського. У 1903 р. Є.Щепкін та деякі інші професори НУ намагалися влаштувати на кафедрі руської історії НУ

М.Рожкова. Вони заручилися позитивним відгуком В.Ключевського, підкреслюючи академічний статус московського професора⁵². Однак це не зупинило І. Линниченка, який гостро розкритикував М.Рожкова, тим самим, вочевидь, піддавши сумніву авторитет В.Ключевського. На відміну від М.Попруженка, І.Линниченко дуже критично сприймав діяльність В.Ламанського, про що яскраво свідчить його стаття 1915 р.⁵³. Думку В.Ламанського про застарілість Слов'янських товариств не сприйняв О.Маркевич⁵⁴.

Політичні зміни 1920-х рр. призвели до деякої еволюції у контактах між південноукраїнськими істориками та російськими академіками. Як частина РСФРР, Крим отримав більші передумови для співпраці з АН, тоді як інші південноукраїнські регіони мали переорієнтуватися на тісніше співробітництво з ВУАН та на українознавчі дослідження. Дісно, у 1920-ті рр. Крим вийшов на провідні позиції на півдні сучасної України у співпраці з АН. Провідником цієї співпраці, як і раніше було ТВАК, яке у березні 1923 р. було перейменовано у Таврійське товариство історії, археології та етнографії (ТТІАЕ) на чолі з А.Маркевичем. ТТІАЕ діяло до 1931 р. Стратегія співпраці з АН залишилась без змін. До складу ТТІАЕ було обрано сходознавців І.Крачковського та І.Орбеллі, русиста Ю.Готьє та візантиніста О.Васильєва. В.Бартольд, М.Март та І.Крачковський були обрані почесними членами. Особливістю ТВАК було велике представництво російських орієнталістів, що відповідало специфіці історичного значення Криму та важливості сходознавчого напрямку у роботі комісії. З переїздом до Криму у 1919 р. І.Линниченка та наданням звання академіка у 1927 р. С.Жебельову потенціал товариства зріс, так би мовити, завдяки внутрішнім ресурсам.

Як і раніше, між ТТІАЕ та АН відбувався обмін виданнями, на засіданнях товариства вшановували ювілеї (80-річчя Ф.Успенського) та пам'ять видатних осіб, в тому числі спалюваних радянською пропагандою емігрантів: О.Соболевського, П.Уварової, І.Линниченка, Ф.Успенського, Б.Фармаковського, В.Бартольда, Н.Кондакова. Продовжилася, хоча і меншою мі-

рою, практика публікацій статей та повідомлень академіків на сторінках «Известий»: 2 – С.Платонова, 2 – С.Жебельова, 1 – Д.Айналова. Аж 7 публікаціями відзначився член-кореспондент АН Є.Петухов, колишній, колишій петербуржець, але на той момент вже викладач Таврійського університету. У 1925 р. ТТІАЕ привітала телеграмою АН з 200-річчям. У Москву та Ленінград було делеговано Є.Петухова. 1 листопада 1925 р. Є.Петухов доповів членам товариства про урочистості, наголосивши, що «торжествами была подчеркнута наша связь с недавним прошлым и умственной культурой, из которой выросла современная наука. Торжества являются ярким событием для русского ученого, просветом для провинциального научного работника, оживляющим его тягу к общечеловечности». Значення свята також підкреслив А.Маркевич⁵⁵.

Тривали й контакти на індивідуальному рівні. Вже з Криму І.Линниченко писав листи М.Богословському, О.Орешнікову, М.Сперанському, розповідаючи про свою педагогічну та творчу діяльність, прохаючи посприяти йому у покращенні матеріальних умов, допомогти учням. У 1925 р. І.Линниченко телеграмою привітав АН з черговим ювілеєм та висловлював надію, що «из под пепла старой России снова поднимется вечно чистое знамя науки»⁵⁶. Однак його спогади про Д.Іловайського не були прийняті до друку в академічному виданні і не лише через брак коштів, але й через публіцистичність статті.

Значно більш успішним був досвід А.Маркевича. У 1925 р. АН привітала А.Маркевича з приводу 70-річчя та 50-річчя його наукової діяльності. Зокрема, академік І.Крачковський зазначав, що: «можно смело сказать, что его труды и редактированные им «Известия» представляет собой своеобразную энциклопедию по истории и культуре Крыма, которая еще долго послужит путеводителем для всех исследователей края». 15 січня 1927 р. А.Маркевич першим серед кримчан та останнім серед південноукраїнських істориків ХІХ – першої половини ХХ ст. був обраний у члени-кореспонденти АН СРСР по разряду історичних наук за поданням С.Платонова та С.Крачковського⁵⁷. Через рік А.Маркевич «відплатив» академікам публікацією на сторінках

«Известий АН СРСР» першої в своїй творчості статті в академічному виданні⁵⁸.

Хоч і не так жваво, але й у 1920-ті рр. розвивалися контакти між АН та одеськими істориками. На інституційному рівні унікальним фактом було створення у 1926 р. Одеського відділення Русько-Візантійської історико-словникової комісії АН, до якої увійшли одесити А.Готалов-Готліб, С.Дложевський, Є.Загоровський, П.Потапов та М.Болтенко. Вони мали взяти участь у перевиданні словника Дюканжа та відновити вивчення Візантії в Одесі⁵⁹. 6 листопада 1925 р. Є.Загоровський написав листа до голови Русько-Візантійської комісії РАН академіка В.Бенешевича, в якому дякував за обрання його у члени цієї комісії та доручення простудіювати візантійський аспект праці П.Бруна «Черноморье», висловлював радість з приводу відновлення часопису «Византийский временник» та бажання надрукувати на його сторінках свої роботи. Також історик просив надіслати йому книгу М.Ростовцева «Скифия и Боспор»⁶⁰. Є.Загоровському доручили дослідити біографії одеських істориків, зокрема, візантологів, В.Юргевича, М.Мурзакевича, П.Бруна та В.Григоровича⁶¹. Ці плани були реалізовані лише незначною мірою. Деякі результати своїх студій він оприлюднив на засіданнях Одеської комісії краєзнавців та у збірці ВУАН «Полуднева Україна»⁶². До цього факту дотичне співробітництво одеських археологів (С.Дложевського, М.Болтенко, В.Пора-Леонович, Г.Цомакіона), зосереджених в археологічній секції Одеської краєзнавчої комісії при ВУАН та Одеському археологічному музеї, з музеями та археологічними комісіями АН, головним чином, завдяки діяльності члена археологічної секції Одеської краєзнавчої комісії при ВУАН Б.Фармаковського. Співпрацю з цим вченим продовжили й херсонці В.Гошкевич та Г.Крисин. На смерть археолога відгукнувся у центральному українському сходознавчому виданні одесит М.Болтенко⁶³. Членом Центрального бюро краєзнавства при АН з 1924 р. був С.Дложевський. Інфраструктурний зв'язок з Одесою простежується також в ювілейному привітанні за підписом В.Істріна та В.Шишмарьова, що у 1926 р. АН надіслала історика літератури В.Лазурському як найстарішому

руському англознавцю⁶⁴.

Окрім згаданої публікації А.Маркевича серед південноукраїнських істориків у виданнях АН опублікували свої статті історик права І.Фаас та єгиптолог С.Доніч⁶⁵. Єдиним фактом публікації в одеських виданнях історико-літературно-філологічної праці російського академіка є стаття В.Істрина у II томі «Ученых записок Высшей школы г. Одессы. Отдел гум.-общ. наук.», який був присвячений 30-річчю іншого колишнього одесита академіка Б.Ляпунова⁶⁶. У 1920–1930-х рр. останній продовжував підтримувати найтісніші стосунки зі своїми одеськими колегами, зокрема, В.Лазурським, Є.Загоровським, О.Шпаковим, М.Слабченко. У додатку до статті публікуємо до цього невідомий слабченкознавцям лист видатного історика до свого колишнього університетського викладача Б.Ляпунова. За духом він схожий на листи 1920-х рр. М.Слабченка до І.Линниченка – свого основного вчителя⁶⁷. Лист допомагає встановити ще невідомий факт теплих стосунків між науковцями, відбиває ставлення одесита до О.Шахматова. Це не був єдиний факт листування М.Слабченка з російськими академіками. У 1928 р. він написав листа до С. Ольденбурга з проханням надійслати для Одеського наукового товариства матеріали та спогади про філософа В.Левевича. Особливо його цікавила інформація про журфікси у філософа, рукопис його опальної праці⁶⁸. Однак, як писав М.Слабченко С.Єфремову, відповіді він так і не одержав⁶⁹. Серед інших фактів міжособових контактів південноукраїнських істориків та членів АН у 1920-ті рр. слід відзначити короткотривале листування Є. Загоровського та Ф.Успенського у 1925 р.⁷⁰ та подорож у грудні 1925 р. С.Борового до Ленінграду, де він зустрічався з візантиністом В.Бенешевичем, працював з каталогом єврейських книг в Азійському музеї АН СРСР⁷¹. Якщо з Кримом у перші пореволюційні роки була пов'язана біографія радянського академіка Б.Грекова, то з Одесою – у подальшому співробітників АН істориків літератури Ю.Оксмана, Й.Троцького (Тронського), І.Троцького і археолога С.Семенова-Зусера.

Отже, в історії відносин південноукраїнських істориків та АН у другій половині XIX – у перших десятиріччях XX ст. спо-

стерігався взаємовплив, а не однобічний диктат північних столиць. Зміцнення контактів між південноукраїнськими істориками та АН відбувалось не лише завдяки загальним закономірностям, але й дії особистого чинника. На всіх етапах періоду міжособистісні відносини переважали над інституційними. Зокрема, слід відзначити найвагоміший внесок у розвиток налагодження контактів серед російських академіків родини Уварових, В.Латишева, С.Платонова, Н.Кондакова, Ф.Успенського, серед південноукраїнських істориків – А.Маркевича, О.Бертє-Делгарда та І.Линниченка. В історії інфраструктурних зв'язків найважливішу роль відіграли товариства історико-етнографічного профілю – ОТІС та ТВАК/ТТІАЕ, а з боку АН – історико-філологічне відділення та відділення російської мови та словесності. У цих контактах яскраво відбилася одна з провідних рис тодішньої гуманітаристики – тяжіння до міждисциплінарності. Загалом, за рівнем інтенсивності співпраці з російською академічною елітою та структурами Південна Україна перебувала на приблизно однаковому рівні з Правобережною.

Додаток

*СПБ ФАРАН. – Ф. 752. – Оп. 2. – Спр. 288. – 2 арк.
Лист М.Слабченка до Б.Ляпунова*

Глубоко уважаемый Борис Михайлович!

Очень признателен Вам за память обо мне. Здоровье мое, слава Богу, совсем восстановилось, а дух по-прежнему остается смятенный. И смятение это объясняется глубочайшей изверенностью в людей. Уже голодный год сильно обнажил людскую душу. Колоссальная масса представилась в таком неприглядном виде, что жуть взяла. Судите, насколько велико было мое потрясение потому, что я ведь истор. материалист, в жизни бывал не столько на коне, сколько под конем, всю компанию провел, во время междоусобицы и разрухи потерял множество близких людей. Но ничто меня так не потрясло, как утеря человеком

людского облика. Да, я хорошо знал, что ученый представляется зарницей, которая трепещет, освещает сразу глубокие дали. А вот Вы уехали в Россию – и нет зарницы, ученого и человека сразу, нет, понимаете, с Вашим отсутствием человека, присутствие которого освежало и бодрило, как легкий ветерок в жгучие жары. Остались чиновники, слепые музыканты, которым все равно что играть, лишь бы платили! И поведешь скорбными очами и в тоске крикнешь: «бабку, де ти?» А в ответ слышишь жужжание: «чего прикажете». Мягусь, злобно протестую. Не знаю, над кем иронизирую, над иными, над своей обокраденной верой в человека. Ну-да, я, конечно, добросовестно буду вести свою ученую работу, ведь я тоже ученый хотя и маленький, не чувствую себя каким-то эмигрантом. Но долго-ль смогу работать? Рад был бы и не выздоравливать. Какая насмешка! На Пасху был при смерти – уцелел, на Петра и Павла умирал – уцелел. Но какой от этого толк? Стоило ль уцелевать во время войны и революции, стоило ль жить 42 года, чтоб придти к выводу, что Ляпуновы и Шахматовы зарницы, а вокруг них непроглядная египетская ночь? Ужасно! И, вот Вам крест святой, только и жив что зарницами. Без них руки на себя наложил бы! Посему можете себе представить, как тяжело мне было узнать о Вашем отъезде из Украины. Теперь уж у нас нет трепетного света, и сиявшего, и гревшего нас. И не будет, дорогой мой учитель и последний богатырь науки. Прощайте и простите.

Ваш М. Слабченко
6. IX. 1924

¹ Стельмах С.П. Інтеграційні процеси в європейській історичній науці наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 28–39.

² Басаргина Е.Ю. Императорская Академия наук на рубеже ХІХ–ХХ веков. – М., 2008. – 656 с.

³ Див. праці А.А.Непомнящего: К вопросу об исследовании Крыма российскими востоковедами // Востокведный сборник / Таврический эколо-

гический ин-т, фак-т востоковедения. – Симферополь, 1999. – Вып. 3. – С. 39–52; О роли Н.И.Веселовского в изучении истории и этнографии Крыма (по материалам архивов Москвы и Санкт-Петербурга) // Архивознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 1999. – Вып. 1: Архів і особа. – С. 182–191; Крым в научном наследии академика А.Н.Самойловича // Самойлович А.Н. Избранные труды о Крыме. – Симферополь, 2000. – С. 8–18; Научная деятельность А.В. Орешникова в контексте изучения Крыма в конце XIX – первой трети XX века // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ, 2000. – № 2 (6). – С. 20–25; Наукова спадщина Василя Лагишева: досвід кримознавчої біобібліографії // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2001. – Вып. 7. – С. 417–426 та ін.

⁴ Новікова Л. «История Новой Сечи или Последнего Коша Запорожского» А.А.Скальковского на Демідівському конкурсі Петербурзької Академії наук // Чорноморська минувщина. – Вып. 2. – Одеса, 2007. – С. 97–108.

⁵ Маркевич А.И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета: Историческая записка и академические списки. – Одесса, 1890. – С. V–VI.

⁶ Попруженко М.Г. В.И.Ламанский // Записки Одесского общества истории и древностей (ЗООИД). – Т. 32. – 1916. – С. 88–107.

⁷ Відділ рукописів Російської національної бібліотеки (ВР РНБ). – Ф. 608. – Оп. 1. – Спр. 666. – 4 арк.

⁸ ВР РНБ. – Ф. 608. – Оп. 1. – Спр. 1038. – Арк. 46–47.

⁹ ВР РНБ. – Ф. 608. – Оп. 1. – Спр. 743 – Арк. 62–63, 81, 98–99, 129–130, 164, 168.

¹⁰ Малоизвестная статья И.А.Линниченко «Памяти Алексея Александровича Шахматова» // Филимонов С.Б. Интеллигенция в Крыму (1917–1920). – Симферополь, 2006. – С. 204.

¹¹ Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 457. – Арк. 40.

¹² ДАОО. – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 195. – Арк. 1.

¹³ С.–Петербургська філія архіву Російської академії наук (СПБ ФАРАН). – Ф. 95– Оп. 2.– Спр. 525. – Арк. 62.

¹⁴ Російський державний архів літератури та мистецтва. – Ф. 305. – Оп. 1. – Спр. 488. – Арк. 15; СПБ ФАРАН. – Ф. 113. – Оп. 3. – Спр. 223. – Арк. 26–27.

¹⁵ СПБ ФАРАН. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 15.

¹⁶ Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси: Сборник материалов и исследований. – СПб: Тип. Император. АН, 1907. – 334 с.

- ¹⁷ СПБ ФАРАН. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 859. – Арк. 1.
- ¹⁸ СПБ ФАРАН. – Ф. 134. – Оп. 3. – Спр. 849. – Арк. 12–14.
- ¹⁹ ДАОО. – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 457. – Арк. 11.
- ²⁰ ДАОО. – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 458. – Арк. 1.
- ²¹ Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф. V. – Спр. 2496. – Арк. 1.
- ²² Маркевич А. Петр Осипович Юрченко // ЗООИД. – Т. 15. – Одесса, 1889. – С. 883.
- ²³ Непомнящий А. Арсений Маркевич. Страницы истории крымского краеведения. – Симферополь, 2005. – 432 с.; Непомнящий А.А. Александр Львович Бертье-Делагард: библиографические штудии // Боспорские исследования. – Вып. V. – Симферополь–Керчь. – 2004. – С.476–494.
- ²⁴ ДАОО. – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 556.
- ²⁵ Ягич И.В. Отзыв о книге: Кочубинский А.А. Адмирал Шишков и канцлер Гр.Румянцов. Начальные годы русского славяноведения. – Одесса, 1887–1888 // Отчет о 3 присуждении премий Макария. Приложение к LXIII тому Записок ИАН. – № 3. – СПб, 1890. – С. 114–128.
- ²⁶ Владимиров П.В. Отчет о 10-м присуждении премий имени А.С.Пушкина в 1894 г. // Известия отделения русского языка и словесности АН (ИОРЯС). – 1897. – Т. 63. – № 16. – С. 35–74.
- ²⁷ Ламанский В.И. Отзыв на книгу: Кочубинский А.А. Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции. – Одесса, 1899 // Отчет о 42 присуждении наград гр. Уварова, 25 сентября 1900 г. – СПб, 1900. – С. 9–12.
- ²⁸ Доброклонский А.П. Преподобный Федор, исповедник и игумен Студийский. – Ч. 1–2. – Одесса, 1913–1914.
- ²⁹ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1255. – Арк. 12.
- ³⁰ СПБ ФАРАН. – Ф. 2. – Оп. 1–1913. – Спр. 40. – Арк. 12, 50, 59–60.
- ³¹ Москвич Н. Муж науки и госпожа совесть // Одесский листок. – 1917. – 25 марта.
- ³² Линниченко И.А. Рец. на: Петров А.Л. Материалы для истории Угорской Руси. – Спб, 1906 // Отчет о 12 присуждении ИАН премий митрополита Макария в 1907 г. – СПб, 1910. – С. 35–53.
- ³³ СПБ ФАРАН. – Ф. 2. – Оп. 1–1917. – Спр. 26. – Арк. 28.
- ³⁴ Филимонов С.Б. Интеллигенция в Крыму (1917–1920). – Симферополь, 2006. – С. 30.

³⁵ Филимонов С.Б. Хранители исторической памяти Крыма. – Симферополь, 2004. – С. 144.

³⁶ Линниченко И.А. Грамоты Галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторических источников // ИОРЯС. – Т. 9. – Кн. 1. – 1904. – С. 80–102.

³⁷ Маркевич Отступления от грамматических правил в карточных играх (посвящается В.Н.Б.) // ИОРЯС. – Т. 9. – Кн. 1. – 1904. – С. 359–365.

³⁸ Музыченко А.Ф. История поселения и фонетические особенности говора крымских болгар // ИОРЯС. – Т. XII. – Кн. 2. – 1907. – С. 72–134.

³⁹ Див. праці В. Истрина: Замечания о составе Толковой палеи. – СПб., 1898. – 160 с. (Сб. ОРЯС, LXV, № 63); Один только перевод Псевдокаллистефа, а древнеболгарская энциклопедия X в. – мнимая // Византийский временник (ВВ). – Т. 10. – Вып. 1. – 1903. – С. 1–30; Иверский список среднегреческой Александрии // ВВ. – Кн. VI. – № 1. – 1899. – С. 91–130; Греческие списки апокрифического мучения Даниила и грех отроков // Сборник ОРЯС. – Т. LXX. – № 1. – 1901. – С. 1–18; Редакции Толковой Палеи, II. Взаимоотношения полной и краткой Палеи в пределах текста Палеи Коломенской // ИОРЯС. – Т. XI. – Кн. 1. – 1906. – С. 1–43; Редакции Толковой Палеи, III. Хронографическая часть полной и краткой Палеи и «Хронограф по великому изложению» // ИОРЯС. – Т. XI. – Кн. 2. – 1906. – С. 26–61; Редакции Толковой Палеи, IV. Общие выводы // ИОРЯС. – Т. XI. – Кн. 3. – 1906. – С. 418–450; Греческий оригинал так называемого болгарского перевода хроники Георгия Амартола // ИОРЯС. – Т. XIII. – В. 1. – 1906. – С. 36–57.

⁴⁰ Попруженко М.Г. Несколько замечаний о сочинениях Юрия Крижанича // ИОРЯС. – 1897. – Т. 2. – Кн. 1. – С. 302–319; Попруженко М.Г. «Абагар» (Из истории возрождения болгарского народа) // ИОРЯС. – 1905. – Т. 10. – С. 299–258; Попруженко М. Славяне и Византия // ВВ. – 1915–16. – Т. 22. – С. 253–280.

⁴¹ Відділ писемних джерел Державного історичного музею. – Ф. 37. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 18.

⁴² Данилов В.В. «Киевлянин» М. Максимовича // ИОРЯС. – 1909 – Т. 14. – Кн. 3. – С. 280–306; Бертъе-Делагард А.Л. Как Владимир осаждал Корсунь // ИОРЯС. – Т. XIV. – Кн 1. – 1909. – С. 241–307

⁴³ Пыпин А. Рец. на: Маркевич А.И. Григорий Котошихин // Вестник Европы. – 1896. – В. 9. – С. 245–295; Истрин В.М. [Рец.]: Новые исследования в области славяно-русской литературы. А. Д. Григорьев. Повесть об Акире Премудром. Исследование и тексты. 1913; 2) С. Г. Вилинский. Житие св. Василия Нового в русской литературе, ч. 1. Исследование, ч. II. Текст жития. Одесса, 1913 // Журнал министерства народного просвещения (ЖМНП). – 1914. – июнь. – С. 333–369; июль. – С. 179–208; Истрин В.М. А. В. Рыстенко (некролог) // ЖМНП. – 1915. – Декабрь. – С. 51–60; Успенский Ф.И. Рец. на:

Доброклонский А.А. Преподобный Феодор, исповедник и игумен студийский // ВВ. – 1915–16. – Т. 22. – С. 172–184.

⁴⁴ Лаппо-Данилевский А.С. Доклад о деятельности некоторых губернских ученых архивных комиссий по их отчетам за 1904–1911 гг. // Известия Императорской Академии Наук. – Серия VI. – СПб, 1913. – № 2. – С. 84.

⁴⁵ Платонов С.Ф. Полный курс лекций по русской истории // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Plat/_23.php

⁴⁶ М.Р. [Ростовцев М.И.]. Бертье-Делагард А.Л. // Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. 6. – СПб., 1916. – С. 234–235.

⁴⁷ Пятнадцатилетие Историко–Филологического общества при Императорском Новороссийском университете. – Одесса, 1905. – С. 31–32.

⁴⁸ Яковлев В.А. Письма М.П.Погодина к Высокопреосвященству Иннокентию Архиепископу Херсонскому и Таврическому. 1847–1857 // ЗООИД. – Т. 15. – 1889. – С. 808–828.

⁴⁹ СПБ ФАРАН. – Ф. 134. – Оп. 3. – Спр. 60 – Арк. 2, 5.

⁵⁰ Матиева А.Х. Библиотека М.М. Ковалевского в фонде Отдела редких книг и рукописей научной библиотеки МГУ // http://universitates.univer.kharkov.ua/arhiv/2008_1/matieva/matieva.html

⁵¹ Успенский Ф.И. Византийские владения на северном берегу Черного моря // Киевская старина. – Т. 25. – 1889. – № 5–6. – С. 253–294; Васильевский В.Г. О построении крепости Саркела // ЖМНП. – 1889. – № 10. – С. 273–290; Успенский Ф.И. Ответ на полемическую заметку В.Г. Васильевского // Киевская старина. – 1889. – Т. 27. – № 12. – С. 604–621.

⁵² ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2552. – Арк. 98–99.

⁵³ Линниченко И.А. Патриарх русского славяноведения (Владимир Иванович Ламанский) // Голос Минувшего. – 1915. – № 2. – С. 244–253.

⁵⁴ Маркевич А.И. Продолжать ли Одесскому благотворительному обществу свою деятельность? // Отчет Одесского Славянского благотворительного общества Св. Кирилла и Мефодия за 1895 г. – Одесса, 1896. – С. 89–98.

⁵⁵ Филимонов С.Б. Хранители исторической памяти Крыма. – Симферополь, 2004. – С. 98–199.

⁵⁶ Державний архів при Раді міністрів Автономної республіки Крим. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 70.

⁵⁷ Непомнящий А. Арсений Маркевич. Страницы истории крымского краеведения. – Симферополь, 2005. – С. 416–417.

⁵⁸ Маркевич А.И. Переселения крымских татар в Турцию в связи с движением населения в Крыму // Известия АН СССР. Отдел гуманитарных наук. – 1928. – № 4 – 7. – С. 375–405.

⁵⁹ Бенешевич В. Русско-Византийская историко-словарная комиссия в 1926–1927 годах // Византийский временник. – Т. 25. – 1928. – С. 165.

⁶⁰ СПБ ФАРАН. – Ф. 126. – Оп. 3. – Спр. 9/13. – Арк. 1–2.

⁶¹ Там само. – Арк. 5, 6, 7, 8.

⁶² Загоровський Є. Життя та діяльність В.І.Григоровича // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. – Ч. 4–5. – Секція соціально – історична. – 1929. – С. 27–28.

⁶³ Болтенко М. Б.В. Фармаковський [Некролог] // Східний світ. – 1928. – № 6.

⁶⁴ Відділ рукописних фондів Інституту української літератури ім. Т.Шевченка – Ф. 183. – Спр. 521. – Арк. 12, 16.

⁶⁵ Фаас И.Я. Рец. на: Егиазаров С.А. Исследования по истории армянского права публичного и частного. – К., 1919. – В. 1 / Государственный, общественный, хозяйственный и юридический строй Армении в X–XIII в. по надписям Ани и Ширака. – К., 1919 // Записки коллегии востоковедов при Азиатском музее АН СССР. – Т. 1. – Л., 1925. – С. 482–500; Doniç S. The Sarcophagus of Ptahthru №3 of the History and Archaeology Museum of Odessa // Доклады Академии Наук. – Серия В. – 1929. – № 8. – С. 149–151.

⁶⁶ Истрин В.И. Иудейская война Иосифа Флавия в древнем славяно-русском переводе // Ученые записки высшей школы г. Одессы (Отдел гуманитарно-общественных наук). – Т. II. – Одесса, 1922. – С. 27–40.

⁶⁷ Музичко О.Є. Листи Михайла Слабченка до Івана Линниченка // Київська старовина. – 2007. – № 2 (березень–квітень). – С. 130–146.

⁶⁸ СПБ ФАРАН. – Ф. 208. – Оп. 3. – Спр. 541. – Арк. 1–2.

⁶⁹ Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882–1952) / Упор. В.Заруба. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 141.

⁷⁰ СПБ ФАРАН. – Ф. 116. – Оп. 2. – Спр. 473. – Арк. 1–2; Музичко О.Є. Нові архівні джерела про діяльність одеських істориків Є.О. Загоровського та М.С.Слабченка у 1920-ті роки: зміст та джерелознавчий потенціал // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – 2008. – № 6. – С. 80–88.

⁷¹ Боровой С. Воспоминания. – М.: Иерусалим, 1993. – С. 130–131.